

*Марченко В. В.,**аспірант кафедри світової літератури**Харківського національного педагогічного університету
імені Григорія Савича Сковороди*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ Л. С. ПЕТРУШЕВСЬКОЇ

Анотація. У статті в рамках літературознавчого дискурсу аналізуються особливості еволюції літературної казки у літературному процесі (на прикладі творчості Л. Петрушевської). Виявлено, що у ході трансформації фольклорних казок у літературні письменниця успішно працює із різними традиціями, текстами й жанрами. З'ясовано, що Л. Петрушевська вмiє розповідати про актуальні проблеми повсякденності через казкові історії, використовуючи незвичайну стильову манеру. Встановлено, що у творчості авторки неможливо провести чітку межу між змістом принципово «дитячим» і «дорослим». У творах Л. Петрушевської, крім головних героїв, також фігурують чудесні помічники-тварини («Маленька чарівниця») й чудесні предмети. Казкові оповідання Л. Петрушевської демонструють картину реального життя сучасного суспільства.

Виявлено, що на сторінках власних творів Л. Петрушевська виступає як професійний знавець дитячої психології, майстерно прописуючи внутрішній світ дитини, відтворюючи «дитячий» цікавий погляд на світ. Ряд казок безпосередньо демонструє певні життєві установки дитини, пов'язані з уявленнями маленької особистості. Казки Л. Петрушевської наповнені рядом алюзій і ремінісценцій, звернених як до читача-дорослого, так і до читача-дитини.

Твори авторки передбачають використання широкого арсеналу художніх засобів народної чарівної казки: чудесного перетворення, чудесних предметів тощо. Л. Петрушевська гармонійно поєднує у творах власне казковість і сучасну повсякденність. У своїх казках вона відмовляється від стереотипних формул, дає індивідуалізовані художні описи, повною мірою використовує засоби комічного. У казковій прозі Л. Петрушевської можна виявити й нарис суспільних характерів, картину життя міста. У її творах перераховані негативні риси сучасного суспільства. Крім того, письменниця включає у свої казки словесні стереотипи, без яких важко уявити повсякденне життя.

Ключові слова: літературна казка, фольклорна казка, література, літературний процес, літературний стиль, художня література, творчість, мистецтво, дискурс, легенда, герої.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей літературної казки становить актуальне питання для наукового вивчення. Літературна казка є оригінальним і неповторним жанром, у якому концентровано виражається характер автора, його інтелект і творчий потенціал.

У ході дослідження літературної казки дослідники виділили ряд етапів, зокрема:

– перший етап пов'язаний із часом першопочаткового формування матеріалу і головна увага була зосереджена насамперед на описі фольклорного й літературного різновидів казок;

– другий етап пов'язаний із розмежуванням вказаних двох видів творчості, а також із формулюванням їх загальних і спільних ознак;

– третій етап стосується теоретичного осмислення літературної казки, що виступає як самостійний жанр художньої літератури, а також визначення місця літературної казки у літературному процесі й розвитку.

Самобутнім автором дитячих казок є Л.С. Петрушевська, творчість якої фактично є доказом можливості розвитку народної казки в сучасній літературі. Жанр казки Л. Петрушевської постійно зазнає трансформацій, він змінює власну фольклорну сутність на літературну.

На рубежі XX і XXI ст. у літературному процесі відбулися істотні зміни, які, зокрема, виразилися у відході від прямої дидактичної спрямованості, а також спричинили певне «пом'якшення» протиставлення масової й елітарної літератури, що супроводжувалося появою значного числа перехідних форм. Розпочався активний процес фольклоризації літератури, коли фольклорні (фактично народні) тексти переміщалися у функціональне поле мистецтва. Власне, збірники казок Л. Петрушевської і були вдалим спробами відтворити універсальні властивості усного виду фольклору літературними засобами.

Авторська позиція щодо опису певних казкових сюжетів є цілком виправданою у контексті сучасного літературного процесу. Серед героїв казок Л. Петрушевської – чудесні предмети («Золота ганчірка»), чудесні помічники-тварини («Врятований»). Герої Л. Петрушевської схожі на традиційних казкових персонажів, однак прикметною рисою автора є чітке виділення головного героя – як у творі «Батько», або його пригод – як у казці «Золота ганчірка».

Простежується істотний зв'язок дослідницької проблеми з важливими науковими та практичними завданнями. Проблематика літературної казки у літературному процесі Л. Петрушевської перебуває на стику багатьох наукових дисциплін – літературо- й культурознавства, філософії культури тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які спеціально досліджували літературні казки, слід назвати таких науковців, як І. Вавілова, Г. Даниленко, Ю. Винничук, В. Пропп, Л. Брауде, М. Мещерякова, Ю. Костецкий тощо. Ці автори проводять класифікацію літературних казок, виокремлюючи, зокрема, казки-новели, казки-поєми, казки-перекази, казки-повісті, казки-оповідання, казки-легенди, казки, наближені до притч, ліричних віршів, байок, а також казкові епопеї. Власне елементом сполучення для усіх цих жанрів є явище дива. Що стосується відмінності літературної казки від фольклорної, то вона полягає насамперед у наявності автора. Тобто автор, переконані дослідники, надає казці суб'єктивного забарвлення оповіді.

Творчість Л. Петрушевської сучасні автори вивчають не лише у контексті фольклоризму, але й у співвідношенні із процесами, що відбуваються в новітній літературі. Звичайно, особливий інтерес становить дисертаційне дослідження українського літературознавця І. Колтухової [4]. Автор переконана, що «створені Л. Петрушевською казкові образи, безсумнівно, зберігають глибокий зв'язок із найдавнішими архетипами, однак архетипичні схеми не відтворюють буквально міфологічні й фольклорні образи, а одержують нове життя у полі сучасності» [4, с. 9–10]. І. Колтухова виокремлює постмодерністське начало у «Справжніх казках» Л. Петрушевської та характеризує його як спробу «заново конструювати світ з опорою на символи й цінності попередніх культурних епох» [4, с. 12]. До творчості Л. Петрушевської також зверталися інші дослідники, зокрема Т. Касаткіна, котра відзначає, що «за її простенькими, на перший погляд, маленькими розповідями, стоять глибокі й сильні речі» [3, с. 217].

Відаючи належне вже проведеним дослідженням і науковим розвідкам, слід водночас зазначити про наявність значного числа лаку у вказаному питанні, зокрема щодо окремих різновидів літературних казок у сучасному літературному процесі.

Виходячи із зазначеного, метою статті є спроба комплексного здійснення мистецького дискурсу в контексті аналізу літературної казки у літературному процесі Л. Петрушевської.

Об'єктом дослідження наукової розвідки є специфіка розвитку літературної казки у літературному процесі. Відповідно предметом дослідження виступають характерні риси літературної казки у творчості Людмили Петрушевської.

Методологія статті ґрунтується на використанні таких методів – аналізу, синтезу, описового і порівняльного. Аналітичний метод використовувався для виокремлення основних напрямів, за якими розвивався жанр літературної казки, метод синтезу – для написання висновків із теми дослідження, описовий метод – для відображення особливостей літературної казки у творчості Л. Петрушевської, порівняльний (компаративний) метод – для зіставлення окремих різновидів літературної казки у доробку письменниці.

Виклад основного матеріалу. Л. Петрушевська, будучи відомою як автор творів для дорослих, також пише незабутні казки. Вона є автором лялькового роману «Маленька чарівниця», п'єс для дітей і сценарію мультфільму «Казка казок» [15, с. 343–345].

Феномен дитячості є тим фактором, завдяки якому письменниця протиставляє свої твори масовій літературі. Л. Петрушевська вміє розповідати про актуальні проблеми повсякденності через казкові історії, використовуючи незвичайну стильову манеру. Важливі філософські питання письменниця актуалізує у підкреслено «неопрацьованій» мові оповідача, розмовний адаптований «мові для дітей» [8]. Особливе місце у творчості Л. Петрушевської займає образ дитинства.

Казки Л. Петрушевської наповнені безліччю побутових подробиць, оскільки «розширення конструктивного й значенневого діапазону казки значною мірою відбувається за рахунок незмінного інтересу автора до буденного життя, до його побутових проблем» [17, с. 260]. Авторка втягує читача у гру визначення джерел і розгадування натяків, у якій беруть участь і дорослі, і діти.

Казкові оповідання Л. Петрушевської, демонструють картину реального життя сучасного суспільства. Проявами цього є такі:

– за долею чарівної дівчинки Краплі простежується цілком реальна життєва трагедія жінки, реалізується християнська доктрина («Матінка-Капуста»);

– мотив появи людям Христа, нездатності обивателів розпізнати Рятівника й неможливості здійснення чуда свідчить про те, що в душі сучасної людини на рівні підсвідомості ще живе Бог («За стіною»);

– за боротьбою з ірраціональним злом стоїть проблема сваволі, злочинності, жорстокості, відсталості й користоловства обивателів («Врятований»).

К. Богданов переконаний, що письменниця використовує фольклорну прозу для руйнування стереотипів щоденності (масової й популярної культури), які «формують переваги, що передаються через інструментарій фольклору в риторичних і сюжетних інноваціях повсякденного дискурсу» [1, с. 61].

Т. Давидова пояснює особливий інтерес Л. Петрушевської до казок тим, що авторці тісно в рамках традиційної розповіді або новели [2]. Головною ж відмінністю текстів Л. Петрушевської від фольклорної казки дослідниця вважає їхнє «вкорінення у реальність». Казки авторки передбачають використання широкого арсеналу художніх засобів народної чарівної казки: чудесне перетворення, чудесні предмети тощо [2, с. 36]. Л. Петрушевська гармонійно поєднує у творах власне казковість і сучасну повсякденність.

Л. Овчинникова стверджує, що головна особливість художнього світу казок Л. Петрушевської – це «своєрідний діалог між ними (казками) і реальністю» [8, с. 210]. На її думку, «пізнавані казкові образи, мотиви, предмети» не просто перенесені автором у реальність, але й переосмислені у пародійній формі або забарвлені похмурою іронією [8, с. 211].

У казковій прозі Л. Петрушевської можна виявити й нариси суспільних характерів, картину життя міста. У її творах перераховані негативні риси сучасного суспільства: брехня, лицемірство, ненависть до оточуючих, сварки й лайка з ріднею, заздрість до друзів, якщо вони дійсно щасливі, злодійство й убивства [11, с. 214–215].

Зокрема, у казці «Врятований» авторка стверджує про сваволю злочинності, що виражається в легенді про те, що кожному селянину буде дане право на три вбивства. Відчувається, що автора особливо вражає ідея здійснення злочину заради злочину, невинуватого жорстокості. Проглядається винятково негативне, практично бридливе ставлення автора до занепадлих до межі злочинців: «Коли він ніс свій улов, його застукали три всім відомих друга – це була страшна світанкова година, коли сон від них пішов, хміль вивітрився, викликаючи тремтіння у всіх кінцівках, включаючи голову, коли все їхнє загублене життя, що пропало, вимагало відповіді на головне питання: де знайти випити» [10, с. 288].

Л. Петрушевська використовує стилістику й антураж дитячого фольклору, вводить багато мотивів і персонажів історій із сучасних міських легенд. Також вона включає у казки негативні, навіть жорстокі сцени, що навряд чи підходять під визначення натуралізму і свідчать про глибоке й об'єктивне відтворення універсальї цієї сфери словесної творчості. Таким чином, лишаючись на позиції дорослої людини, яка водночас спирається на картину світу дитини, автор допомагає читачеві «осмислити власне буття, зокрема специфіку часу, в якому він живе» [5, с. 549].

У збірнику «Справжні казки» письменниця демонструє високу майстерність відтворення універсальних властивостей

фольклору літературними засобами. Збірник поглиблює знання читачів про характерні риси авторського творчого процесу: ситуативність, майже обов'язковий міфологічний підтекст, зіткнення різних стилістичних шарів [5, с. 545]. Тут важливо те, що письменниця вдається до інноваційного «прочитання» фольклору.

У «Справжніх казках» авторка вдається до такого прийому: дія її казкових оповідань часто співвіднесена з топографічними реаліями сучасного міста. У казці «Дві сестри» Л. Петрушевська в монолозі однієї з героїнь перераховує основні складники життя в урбаністичному оточенні: «хвороби, пологи, прання, збирання, покупки, робота» [11, с. 177]. При створенні власного казкового світу авторка використовує стереотипи масової свідомості, які відіграють «величезну роль у процесі передачі інформації» [7, с. 275], а також маркування твору за допомогою «базових слів з одним значенням і звичними коннотаціями» [17, с. 369]. Оскільки важливою складовою частиною тексту казки є заголовки, то він «має принципове значення для розуміння тексту, сприйняття його художніх особливостей» [17, с. 370]. Відповідно до думки М. Черняка, «історичні, художні, стилістичні процеси відображаються у своєрідності заголовків, характерних для літератури того або іншого періоду» [17, с. 372].

Окремо у казках розкривається тема людських страждань, людського болю. У казці «Анна й Марія» сюжет вибудовується навколо повідомлення про те, що «у новоявленого чарівника стала вмирати його кохана дружина, ніжна, добра, гарна Анна» [11, с. 155]. У казці «За стіною» героїня виявилася у схожій життєвій ситуації: занедужав чоловік, «лікарі бовкнули, що йому жити два тижні, <...> стала шукати чаклуна» [22, с. 225]. У королівському антуражі казки «Принцеса Білоніжка» також представлений вчинок, який сучасна людина повною мірою спроможна зрозуміти: «стара нянька взяла світлини молодшої принцеси й вирушила до чаклуна» [11, с. 233].

У творах Л. Петрушевської, крім головних героїв, також фігурують чудесні помічники-тварини («Маленька чарівниця») й чудесні предмети («Анна й Марія», «Золота ганчірка», «Нові пригоди Олени Прекрасної» тощо). Казки Л. Петрушевської мають структуру, для якої найважливіше значення мають блоки дій – «функції» (тобто це значимі для розвитку сюжету вчинки героя).

У казці Л. Петрушевської «Батько» найбільше простежується подібність із казковою традицією: початок сюжету дуже схожий на традиційний казковий зачин: «Жив на світі один батько, який ніяк не міг знайти своїх дітей» [10, с. 238]. У ньому чітко фіксується статус головного героя, значимий для сюжету, а також декларується головна проблема – пропали діти. У творі фігурує типовий персонаж чарівної казки-дарувальник: бабуся, якій герой допоміг донести важку сумку, дає пораду доїхати на електричці до станції «Сороковий кілометр». Зазначений числівник значимий, оскільки цей «пункт призначення» може відображати уявлення про сорокаденну мандрівку душі й символізувати шлях, рух персонажа у сферу іншого світу, куди необхідно потрапити для ліквідації недостачі. Зрештою проблема усувається, казкові герої знаходять дитину й вертаються до звичайного життя, на щастя, забувши про всі дивні події минулого дня й ночі. Однак головному героєві, тобто батькові, все це давалося у із труднощами: «Людина навіть спітніла від втоми» [10, с. 240].

У жанровому відношенні твори авторки, маючи назву казки, дещо відступають від традицій власне чарівної казки, оскільки Л. Петрушевська вводить до них елементи міської легенди, фентезі:

– якщо у центрі уваги традиційні казкові локуси (ліс, хага), то найбільше спостерігається подібність із власне народною казкою;

– якщо автор акцентує увагу на ірраціональному компоненті на фоні сучасного топоса (архетипи руки, плями, вікна, інтерпретовані одночасно у дусі страшних історій і містичних трилерів), казка одержує подібність із міською легендою. Оскільки легенда у фольклорі є «жанром не казкової прози, що фантастично осмислює події, які зв'язуються з явищами живої й неживої природи, світом людей, надприродними істотами» [6, с. 433], то вказаний термін відображає ставлення читача/слухача до тексту: слухач початково сприймає казковий текст як вигадку, тоді як у легенду він, майже напевно, вірить. Загалом Л. Петрушевська створила практично реальні умови побутування легенди, оскільки в усній розповіді текст оформлений саме у контексті цього жанру;

– якщо докладно проробляється казкова тема, то твір стає близьким до жанру фентезі.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків у контексті проблематики нашого дослідження:

– На сторінках власних творів Л. Петрушевська виступає як професійний знавець дитячої психології, майстерно пропилюючи внутрішній світ дитини, відтворюючий «дитячий» цікавий погляд на світ. Ряд казок безпосередньо демонструє певні життєві установки дитини, пов'язані із життєвими уявленнями маленької особистості. У жанровому відношенні твори авторки, маючи назву казки, дещо відступають від традицій власне чарівної казки, оскільки Л. Петрушевська вводить до них елементи міської легенди, фентезі.

– Казки Л. Петрушевської наповнені рядом алюзій і ремінісценцій, звернених як до читача-дорослого, так і до читача-дитини. Якщо вони обидва читають казку, то сфера дитячих змістів може бути розширена за допомогою дорослого (адже він пояснить маленькому слухачеві те, що залишилося незрозумілим для останнього). Твори авторки передбачають використання широкого арсеналу художніх засобів народної чарівної казки: чудесного перетворення, чудесних предметів тощо.

– Л. Петрушевська гармонійно поєднує у творах власне казковість і сучасну повсякденність. У своїх казках вона відмовляється від стереотипних формул, дає індивідуалізовані художні описи, повною мірою використовує засоби комічного. У казковій прозі Л. Петрушевської можна виявити й нариси суспільних характерів, картину життя міста. У її творах перераховані негативні риси сучасного суспільства. Крім того, письменниця включає у свої казки словесні стереотипи, без яких важко уявити повсякденне життя (зокрема це прецедентний текст).

Серед перспективних напрямів дослідження можна виявити аналіз (на матеріалах казкової творчості й репертуару Л. Петрушевської) широкого й вузького підходів автора до використання казкового фольклору. Також актуальним могло б стати дослідження того, яким чином казкові моделі письменниці працюють на відтворення світу дитинства, абсолютної віри маленької особистості у чудеса.

Література:

1. Богданов К.А. Повседневность и мифология: Исследования по семиотике фольклорной действительности. Санкт-Петербург : Искусство, 2001. 438 с.
2. Давыдова Т.Т. Сумерки реализма (о прозе Л. Петрушевской). *Русская словесность*. 2002. № 7. С. 32–36.
3. Касаткина Т.А. «Но страшно мне: изменишь облик ты». *Новый мир*. 1996. № 4. С. 212–219.
4. Колтухова І.М. Постмодернізм і традиція: трансформація жанру в чарівній казці Людмили Петрушевської : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Таврійський національний ун-т ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2007. 20 с.
5. Кякшто Н.Н. Поэтика прозы Л. Петрушевской (повесть «Свой круг»). *Русская литература XX века. Школы. Направления. Методы творческой работы*. Москва, 2002. С. 541–552.
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / РАН; ИНИОН; гл. ред. и сост. А.Н. Николюкина. Москва : НПЦ «Интелвак», 2003. 1596 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. *Об искусстве*. Санкт-Петербург : Искусство, 1998. С. 14–288.
8. Овчинникова Л.В. Русская литературная сказка XX в. (история, классификация, поэтика) : учебное пособие. Москва, 2003. 576 с.
9. Осипов О. Сказка вокруг нас. *Новое время*. 1987. № 44. С. 48.
10. Петрушевская Л.С. Где я была. Москва : Вагриус, 2002. 303 с.
11. Петрушевская Л.С. Настоящие сказки. Москва, 1997. 399 с.
12. Петрушевская Л.С. Собрание сочинений : в 5 т. Харьков : Фолио; Москва : ТКО АСТ, 1996. Т. 4. 352 с.
13. Пропп В.Я. Исторические сказки волшебной сказки. Львов : Просвещение, 1986. 365 с.
14. Пропп В.Я. Трансформація чарівних казок. *Фольклор і дійсність*. Київ : Генеза, 2005. 184 с.
15. Русские детские писатели XX века: Биобиблиографический словарь. Москва, 2001. 512 с.
16. Тиновицкая Е. Терапия вместо «морали». Об одной новейшей тенденции в отечественной детской литературе. *Вопросы литературы*. 2007. № 4. С. 157–176.
17. Черняк М.А. Массовая литература XX века. Москва : Флинта; Наука, 2009. 432 с.

Marchenko V. Peculiarities of modern literary tales in the creative work of L. S. Petrushevskaya

Summary. The article, within the framework of literary discourse, analyzes the peculiarities of the evolution of the literary fairy tale in the literary process (on the example of the creativity of L. Petrushevskaya). It has been revealed that during the transformation of folklore fairy tales into literary writers successfully works with different traditions, texts and genres. It has been found out that L. Petrushevskaya knows how to tell about topical problems of everyday life with the help of fabulous stories, while using extraordinary style manner. It has been established that in the author's work it is impossible to draw a clear border between the content of fundamentally "child" and "adult". In addition to the main heroes, the works of L. Petrushevskaya also feature wonderful animal assistants and wonderful objects. The fabulous stories of L. Petrushevskaya demonstrate a picture of the real life of modern society.

It has been revealed that on the pages of his works L. Petrushevskaya acts as a professional expert of child psychology, skillfully prescribing the inner world of the child, reproducing the "children's" interested view of the world. A number of fairy tales directly demonstrate certain life settings of the child related to life representations of a small person. The fairy tales of L. Petrushevskaya are filled with a number of allusions and reminiscences addressed to both the reader-adult and the reader-child.

The works of the author provide for the use of a wide arsenal of artistic means of folk magic fairy tale: wonderful transformation, wonderful objects, etc. L. Petrushevskaya harmoniously unites in the works the fairy tale itself and modern everyday life. In her tales she renounces stereotypical formulas, offers individualized artistic descriptions, fully uses the means of comic. In the fabulous prose of L. Petrushevskaya you can find also peculiarities of public characters, a picture of the life of the city. Her works list the negative features of modern society. In addition, the writer includes in her fairy tales verbal stereotypes, without which it is difficult to imagine everyday life.

Key words: literary fairy tale, folklore fairy tale, literature, literary process, literary style, artistic literature, creativity, art, discourse, legend, heroes.